

Наталія Ніколаєва

*Кандидат історичних наук,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

У статті на підставі звітних документів КП(б)У та МГБ висвітлено матеріально-технічне забезпечення технічних ланок ОУН, досліджено постаті підпільників, які активно брали участь у виготовленні та розповсюдженні літератури ОУН та обставини, у яких їм доводилось діяти, а також обставини знищення типографій ОУН.

Ключові слова: ОУН, підпільні типографії, пропаганда, технічна ланка, радянські органи держбезпеки.

Nataliya Nikolayeva

Elimination of the OUN Underground Printing-Works by the NKVD-NKGB-MVD-KGB Organs after the Second World War

In the article on the basis of the report documents of CP(B)U and MGB material logistics of the OUN technical sections is discovered, personalities of the underground workers who took part in OUN literature production and distribution and circumstances of their performance as well as circumstances of elimination of the OUN underground printing-works are explored.

Key words: OUN, underground printing-works, propaganda, technical section, Soviet State Security.

ЛІКВІДАЦІЯ ОРГАНАМИ НКВД-НКГБ-МГБ-КГБ ПІДПІЛЬНИХ ТИПОГРАФІЙ ОУН ПІСЛЯ ЗАВЕРШЕННЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Видавнича діяльність ОУН протягом радянсько-німецької війни та після її завершення була невід'ємною частиною боротьби українського підпілля за створення самостійної Української держави. За допомогою друкованих видань ОУН намагалася донести до населення свої цілі та завдання. Найбільша увага приділялася виготовленню листівок та періодики, які інформували громадськість про боротьбу УПА та правдиву ситуацію в Україні¹.

Виготовлення підпільної літератури та пропагандистська діяльність серед населення були одними із головних напрямків роботи ОУН. Важливу роль у підпіллі відігравали друкарні, де тисячними накладками виготовлялись листівки, газети, брошури та інші видання. Вони поширювали ідею створення незалежної Української держави і були орієнтовані на різні прошарки населення — робітників, селян, учнівську молодь, військовослужбовців, державних службовців тощо.

Актуальність дослідження вказаної теми пояснюється зацікавленням свідомої частини українського суспільства раніше замовчуваними сторінками нашої історії, зокрема, боротьбою ОУН та УПА проти радянської влади. Адже лише після відкриття архівів Комуністичної партії України та інших органів влади УРСР дослідникам і громадськості стали відомі подробиці про боротьбу радянської влади з українським підпільним рухом.

Протягом останніх років українськими вченими було підготовлене чимало цікавих досліджень, у т. ч. і про виникнення та діяльність підпільних типографій ОУН. Наукове вивчення цієї теми започаткували історики української діаспори. Зокрема, у 1982 р. у журналі «Визвольний шлях» було опубліковано статтю члена ОУН С. Голяша про підпільні друкарні ОУН і УПА². Автор особисто брав участь у налагодженні діяльності типографій ОУН у роки

¹ Стасюк О. Видавничо-пропагандистська діяльність ОУН (1941—1954рр.). — Автореферат... кандидата історичних наук. — Львів, 2004. — С. 15—16.

² Голяш С. Підпільні друкарні: (В 50-ліття ОУН і 40-ліття УПА) // *Визвольний шлях*. — 1982. — Кн. 8. — С. 934—942; Кн. 9. — С. 1062—1068.

Другої світової війни. Інформація про функціонування типографій ОУН міститься у низці спогадів колишніх учасників ОУН — Євгена Стахіва, Миколи Климишина, Ярослава Стецька та інших.

Наукове вивчення видавничої діяльності ОУН в Україні розпочалося після 1991 р. Ця тема висвітлювалася у різних газетних публікаціях та наукових виданнях. Про друковані видання УПА, як джерело для вивчення подій Другої світової війни на Волині, підготував публікацію Р. Кондратюк³. Дослідник О. Клименко вивчав діяльність підпільних типографій на Тернопільщині у 1941—1952 рр.⁴ Цікаве дослідження про видання Української повстанської армії у 1941—1950-ті рр. опублікував Г. Бухало⁵. Н. Мизак дослідив розповсюдження підпільних видань ОУН на території південних районів Тернопільської області⁶. Дисертацію, монографії та низку публікацій про видавничу діяльність ОУН підготувала співробітниця Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України у м. Львів О. Стасюк⁷. Окреме дослідження на цю тематику з використанням маловідомих раніше документів було підготовлене авторкою цієї статті⁸.

У нових наукових дослідженнях здійснено спроби ретельно проаналізувати зміст видань ОУН. Показовою у цьому сенсі є стаття О. Стасюк про тематику підпільних видань⁹.

³ Кондратюк Р. Ю. Друковані видання УПА як джерело до вивчення подій Другої світової війни на Волині // *Волинь в Другій світовій війні та перші повоєнні роки: Матеріали наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 50-й річниці Перемоги над фашизмом*. Луцьк, 19—20 квітня 1995 року / Волинський державний університет імені Лесі Українки та ін. Відп. ред. Г. В. Бондаренко. — Луцьк: «Зоря», 1995. — С. 90.

⁴ Клименко О. Підпільні друкарні ОУН на Тернопільщині у 1941—1952 рр. та їх участь у виготовленні бофонів // *Історико-географічні дослідження в Україні: Збірка наукових праць*. Число 5 / Відп. ред. М. Ф. Дмитрієнко. — К.: Інститут історії України НАН України, 2001. — С. 225—239.

⁵ Бухало Г. В. Видання Української Повстанської Армії (1941—1950-ті рр.) // *Українська періодика: історія і сучасність: Тези доповідей і повідомлень Всеукраїнської науково-теоретичної конференції, 9—10 грудня 1993 р.* / НАН України. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника. Науково-дослідний центр періодики. Відп. ред. М. М. Романюк. — Львів, 1993. — С. 83—86.

⁶ Мизак Н. Визвольна боротьба ОУН, УПА засобами підпільних видань у південних районах Тернопільської області // *Міжнародний Науковий Конгрес «Українська історична наука на порозі XXI століття»*. Чернівці, 16—18 травня 2000 р. *Доповіді та повідомлення / Українське історичне товариство*. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Відп. редактори Л. Винар, Ю. Макар. — Чернівці: Рута, 2001. — Том 1. — С. 288—293.

Значний обсяг інформації щодо підпільних видань та друкарень ОУН міститься у нових монографіях про український національно-визвольний рух таких відомих дослідників українського національно-визвольного руху як В. Сергійчук, Д. Веденєєв, А. Русначенко, І. Патріляк та інших.

Таким чином, на нашу думку, вказана тема порівняно непогано висвітлена у сучасних наукових працях. Однак, зважаючи на наявність значного обсягу маловідомих суспільству документів та публікацій про видавничу діяльність ОУН, нині одним із важливих завдань дослідників українського національно-визвольного руху є продовження вивчення діяльності друкарень ОУН, систематизація інформації про них, аналіз специфіки їх роботи, тиражів та змісту підпільних видань.

Чимало маловідомої інформації про підпільні типографії ОУН міститься у звітних документах КП(б)У та МГБ УРСР. Органи державної безпеки УРСР, які вели боротьбу з українським національно-визвольним рухом, велику увагу приділяли розшуку підпільних типографій, у яких масово друкувалася українська патріотична та націоналістична література. В ній розповідалася правда про історію та сучасне життя в Україні. Усвідомивши, що українське підпілля друкує та розповсюджує у великій кількості літературу, яка впливає на формування патріотичного світогляду населення, співробітники МГБ вважали ліквідацію типографій ОУН одним з першочергових завдань. Таким чином вони намагали-

⁷ Стасюк О. Підпільні видання ОУН-УПА 40—50 рр. // *Історія. Частина II: Тези та повідомлення III Міжнародного конгресу українців, 26—29 серпня 1996 р. / Міжнародна асоціація українців та ін. Упоряд. С. Кульчицький, В. Даниленко. Відп. ред. Я. Ісаєвич. — Харків: Око, 1996. — С. 164—168.*; Стасюк О. Підпільні видання ОУН-УПА (40—50 рр.) // *Українська періодика: історія і сучасність: Доповіді та повідомлення другої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції, 21—22 грудня 1994 р. / НАН України. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника. Науково-дослідний центр періодики. Відп. ред. М. М. Ромашок. — Львів — Житомир, 1994. — С. 70—74.*; Стасюк О. *Видавничо-пропагандистська діяльність ОУН (1941—1954 рр.). — Автореферат... кандидата історичних наук. — Львів, 2004. — 20 с.*; Стасюк О. *Підпільні друкарні ОУН (1941—1953 рр.). — Львів, 2011. — 296 с.*

⁸ Ніколаєва Н. Підпільні друкарні ОУН та їх ліквідація каральними органами СРСР в 1944—1954 рр. — *Торонто; Львів: вид-во «Літопис УПА» (серія «Події і люди», кн. 20), 2012. — 132 с.*

⁹ Стасюк О. *Видання ОУН(б) післявоєнного періоду: тематичний огляд публікацій // Український визвольний рух. — 2006. — № 6. — С. 148—169.*

ся не допустити поширення друкованої інформації про ситуацію в Україні, яка не співпадала з офіційними радянськими виданнями.

Метою нашої публікації є проаналізувати документи органів радянської влади і більш детально вивчити діяльність окремих підпільних типографій. На основі звітних документів КП(б)У та МДБ ми спробуємо висвітлити матеріально-технічне забезпечення технічних ланок ОУН, уточнити інформацію про окремі постаті підпільників, які активно брали участь у виготовленні та розповсюдженні літератури ОУН та обставини, у яких їм доводилось діяти. Окрім того, звітні документи МДБ УРСР дають змогу встановити обставини знищення типографій ОУН, кількість загиблих підпільників, вилученого майна тощо.

Після розгрому підпілля ОУН в Україні співробітниками КГБ УРСР було здійснено спробу підрахувати кількість ліквідованих типографій ОУН. Результати підрахунку були занесені до підсумкової довідки про боротьбу органів держбезпеки УРСР проти ОУН і УПА. З неї випливає, що протягом 1944—1954 рр. органами НКВД-НКГБ-МГБ-МВД-КГБ УРСР було вилучено у підпілля ОУН 88 типографських станків, 88 копіювальних машин — ротаторів, понад 3 тони типографського шрифту та 1014 друкарських машинок¹⁰. Причому ці дані є далеко неповними, оскільки вилучене у підпілля майно не завжди підраховувалося, тобто частково не відображалося у тогочасних звітних документах.

Щоб зрозуміти особливості видавничої роботи підпілля ОУН і УПА, варто проаналізувати обставини знищення деяких типографій ОУН детальніше. Це дає змогу глибше дослідити їх матеріальне та технічне забезпечення, персональний склад, обставини роботи, подробиці виявлення та ліквідації.

У перших числах грудня 1945 р. Жовківському райвідділу НКГБ стало відомо про те, що в одній з добре замаскованих землянок приблизно в 3 км від с. Скварява-Нова знаходиться типографія ОУН, яка друкує та розповсюджує підпільну літературу і листівки серед учасників ОУН та населення у Жовківському, Магерівському, Велико-Мостівському та Куликовському районах Львівської області. Однак про точне місцезнаходження типографії

¹⁰ Галузевий державний архів СБ України (далі — ГДА СБУ) — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 74. — Арк. 339.

та кількість її співробітників співробітникам НКГБ від своїх інформаторів дізнатися не вдалося.

Розподіл майна за роками:

Роки	Друкарські станки	Шриффт	Друкарські машинки	Копіювальні машини — ротатори
1944	18	48 ящиків	90	14
1945	9	15 ящиків	73	4
1946	8	Немає точних даних	142	Немає точних даних
1947	3	Немає точних даних	143	9
1948	6	819 кг	123	10
1949	8	367 кг	130	15
1950	14	728 кг	121	10
1951	15	655 кг	98	14
1952	4	97 кг	30	4
1953	2	20 кг	12	?
1954	1	8 кліше з текстом	3	1
РАЗОМ:	88	Понад 3 т	1014	88

Для перевірки отриманих даних відповідно до розробленого плану ліквідації типографії ОУН було проведено прочісування лісового масиву з попереднім оточенням його до світанку для запобігання втечі підпільників з району операції.

9 грудня 1945 року під час прочісування в лісовому урвищі був виявлений ретельно замаскований бункер з підпільниками ОУН всередині. При спробі їх затримання останні вчинили збройний спротив і викинули з отвору у бункері 2 гранати по опергрупі. Після цього у відповідь учасники операції кинули до бункеру 5 гранат та вистрілили у нього з ракетниці. Потім за допомогою толу бункер був підірваний.

Після розкопки та огляду підірваного бункеру було встановлено наявність в ньому діючої на момент операції типографії ОУН. З-під землі було витягнуто трупи трьох вбитих жінок — співробітниць типографії. У бункері було виявлено 1 копіювальний апарат — ротатор, до 6000 аркушів різного оунівського листування

та листівок, 50 кг. чистого паперу, 1 станковий кулемет, 5 гранат та 200 набоїв.

У райвідділі НКГБ було проведено впізнання, за допомогою якого встановлено, що однією із вбитих була 'Марія', відома деяким заарештованим учасникам ОУН як редактор типографії. Інша жінка — 'Кропива' — була відома населенню як активна учасниця ОУН. Третя жінка залишилася невпізною. За неперевереними даними, типографія належала референтурі пропаганди окружного проводу ОУН¹¹.

26 січня 1946 року відділ боротьби з бандитизмом Управління МВД по Рівненській області отримав інформацію про те, що в лісовому масиві біля с. Макіївка Тучинського району в спеціально облаштованому схроні переховуються учасники районного проводу ОУН. Окрім того, у схроні міститься їх типографія, яку постачають шрифтом, папером та типографською фарбою працівники типографії Ковельської залізниці.

У результаті проведеної операції було заарештовано 11 осіб. На слідстві з'ясувалося, що в березні 1945 р. за завданням підрайонного провідника ОУН 'Сміливого' член ОУН Павельчак влаштувався на роботу в типографію Ковельської залізниці в м. Рівне. ОУН доручила йому налагодити друк у цій типографії антирадянських листівок, а також постачання підпільних типографій ОУН папером та фарбою.

Павельчук залучив до своєї діяльності працівників типографії Зеленка, Смика та завідувача складом Мауера, які в минулому вже підтримували контакти з підпіллям ОУН.

За період з червня 1945 р. по 7 січня 1946 р. вказаними особами було надруковано в типографії Ковельської залізниці приблизно 1000 примірників різних листівок антирадянського змісту. Окрім того, вони передали підрайонному провіднику ОУН 'Сміливому' 300 аркушів паперу, 4 кг типографського шрифту та 4 банки з типографською фарбою¹².

На початку 1946 р. органами МВД та НКГБ УРСР було вилучено кілька великих типографій Крайового проводу ОУН «Поділля». У той час районними відділами МВД та НКГБ у Тернопільській об-

¹¹ ГДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 74. — Арк. 164.

¹² Там само. — Т. 49 — Арк. 121—122.

ласті у затриманих і вбитих учасників ОУН було вилучено значну кількість свіжої підпільної літератури, що вказувало на наявність працюючих типографій. Окрім того, до рук НКГБ потрапив лист крайового провідника ОУН на західноукраїнських землях Романа Кравчука-‘Максима’, у якому він наказував одному з керівників ОУН на Тернопільщині берегти типографії в добре вивчених селах у надійних людей під охороною бойових відділів. У свою чергу, співробітники УМВД по Тернопільській області вживали активних заходів для виявлення підпільних типографій¹³

5 лютого 1946 року під час проведення чекістсько-військової операції в с. Шумляни Підгаєцького району Тернопільської області в будинку місцевого мешканця Панаса Михайла був виявлений бункер. Учасники ОУН ‘Мирон’, ‘Степан’ та ‘Богун’, які знаходилися в ньому, відкрили по оперативній групі МВД сильний вогонь з автоматів і після тривалої перестрілки були вбиті. У бункері була виявлена типографія Крайового проводу ОУН «Поділля». Приміщення типографії мало довжину 8 метрів, ширину 6 метрів та висоту 2,5 метри. Стіни були обшиті дошками, стеля — викладена дерев’яними балками. Вхід до типографії йшов з сараю через спеціально видовбаний отвір у підлозі, який закривався пересувним щитом на роликах та рейках.

У типографії було вилучено 2 друкарських станка, 32 ящики з типографським шрифтом, 15 банок з типографською фарбою, 1 станок для розрізання паперу, 1 фотоапарат, 17 різних штампів та печаток, 240000 листівок, 150 книг, 157 брошур, 256 директив та вказівок ОУН, 64 плакати, 46 характеристик учасників ОУН, 49 фотографій учасників ОУН, архів ОУН за 1943 рік на 156 аркушах, 2 ручних кулемети, 5 гвинтівки, 10 гранат та 720 набоїв¹⁴.

На початку лютого 1946 року в с. Боків Підгаєцького району Тернопільської області місцевий райвідділ МВД провів операцію з розшуку учасників ОУН, під час якої був виявлений бункер. У ньому перебував місцевий мешканець В. Когут, який вчинив опергрупу збройний спротив та не бажаючи здаватися живим — застрілювався. З бункеру було вилучено 1 друкарський станок,

¹³ ГДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 69. — Арк. 59.

¹⁴ Там само. — Арк. 60—61.

40 кг типографського шрифту, 10 кг типографської фарби, 20 кг паперу, 3 сепаратори, 1 автомат та 1 пістолет¹⁵.

На початку 1946 року співробітниками УМВД по Тернопільській області була отримана інформація, що у селах Кобилово-локи, Довге, Деренівка та Мшанець переховується заступник референта пропаганди Крайового проводу ОУН «Поділля» Поздик Йосип Григорович-‘Євген’, 1921 р. н., ур. с. Деренівка Буданівського району Тернопільської області, українець, із заможних селян, з гімназійною освітою, учасник ОУН з 1943 р. Заарештовані учасники ОУН свідчили, що у підпіллі він завідував великою типографією Крайового проводу ОУН «Поділля», де друкувалося багато підпільної літератури, яка розповсюджувалася серед підпільників ОУН на території Тернопільської області.

5 (за іншими даними — 18) лютого 1946 року співробітниками УМВД по Тернопільській області під час проведення чекістсько-військової операції з розшуку Й. Поздика у с. Деренівка була виявлена та вилучена підпільна типографія крайового проводу ОУН «Поділля». Бункер з типографією знаходився у господарстві місцевого селянина Поздика Григорія Пилиповича, 1895 р. н. З бункера вилучили 1 типографський станок, 1 станок для розрізання паперу, 20 кас для шрифту, 1 тону шрифту, понад 200 кг паперу, 300 кг надрукованих листівок та брошур, 19 кліше для друкування листівок та понад 20000 примірників різної підпільної літератури та листівок¹⁶.

Під час слідства було встановлено, що типографія у цьому будинку працювала з 1941 року. Для її розміщення був викопаний котлован глибиною 6 метрів, в якому було облаштовано 2 кімнати висотою по 2,5 метри. Над покриттям котловану було насипано 3,5 метри землі. В типографії було встановлено нари та постіль, проведено електричне освітлення від Янівської гідроелектростанції. За збігом обставин 4 співробітники типографії залишили приміщення за 3 дні до проведення операції.

У типографії було вилучено архів, зокрема журнал порядкової реєстрації надрукованих видань, вказівки керівника Крайового проводу ОУН «Поділля» Івана Шанайди ‘Данила’ про розподіл

¹⁵ ГДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 69. — Арк. 61.

¹⁶ Там само. — Ф. 12. — Спр. 12537. — Т. 1. — Арк. 189.

надрукованих видань та інші матеріали. З них встановлювалося, що типографія друкувала брошури «Радянський патріотизм», «Наша відповідь», «В новій дійсності», «Сталінсько-більшовицький імперіалізм», 5 журналів та 13 різних листівок¹⁷.

Проте розшукати Й. Поздика під час цієї операції МВД та МГБ так і не вдалося. Він загинув 12 січня 1951 р. під час проведення операції з розшуку учасників ОУН у Золотопотіцькому районі Тернопільської області.

У лютому 1946 року УМГБ по Львівській області від заарештованих учасників ОУН стало відомо, що в Скала-Подільському районі Тернопільської області діяла велика типографія Проводу ОУН в Україні, учасники якої друкували та розповсюджували листівки і підпільну літературу. Знаючи про приблизне місцезнаходження цієї типографії, співробітники МГБ провели розшукову операцію. 10 лютого 1946 р. у с. Озеряни в бункері під одним із будинків, який згорів, було виявлено типографію «Американка», приблизно півтони типографського шрифту, багато фарби і паперу, чимало листівок і брошур ОУН, в т. ч. звернення до українського населення, публікація «Ми за Україну» і т. п. Типографія займала підземний простір під всім будинком. Вхід до типографії був прикритий двома залізними плитами. З бункеру вели назовні кілька вентиляційних отворів. Утримувачі будинку Йосип Марущак та Ганна Кошева були заарештовані МГБ¹⁸.

У спеціальному повідомленні від 6 червня 1947 р. начальник транспортного відділу УМГБ Львівської залізниці Декушенко поінформував міністра С. Савченка про ліквідацію у м. Львові молодіжної націоналістичної ланки ОУН у складі 16 осіб, в основному — учнів середньої школи № 8, 1930—1932 років народження. В учасників організації Ю. Хавалки та І. Садовського були вилучені невеликі типографії, за допомогою яких друкувалися листівки «Браття українці!» та «Хай живе українська націоналістична організація, смерть більшовицькій комуні». Протягом 1947 року учасники організації з різних джерел придбали типографський шрифт, фарбу, папір та інші необхідні засоби і власноручно виготовили та розповсюдили у м. Львові та його околицях кількасот листівок¹⁹.

¹⁷ ГДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 69. — Арк. 62—63.

¹⁸ ГДА СБУ. — Ф. 71. — Акт 9. — Спр. 99. — Т. 1. — Арк. 138—140, 197—202.

¹⁹ ГДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 26. — Арк. 220—224.

З 10 по 15 липня 1947 року органами МГБ проводилася велика чекістсько-військова операція в Золочівському районі Львівської області. У результаті було вбито керівника СБ Золочівського надрайонного проводу ОУН 'Макара', референта пропаганди цього проводу 'Явора' та 7 інших підпільників. У виявлених бункерах було виявлено та вилучено типографію, автоматичну розмножувальну машину, ротатори, а також значну кількість підпільної літератури та зброї²⁰.

У матеріалах Галузевого державного архіву СБ України зберіглася інформація про спроби учасників та прихильників ОУН влаштуватися на роботу у радянські типографії та використати їх для друкування літератури та листівок. Низка таких фактів наводиться у довідці Міністерства державної безпеки УРСР «Про проникнення оунівців у типографії та друковані органи Західних областей Української РСР», підписаній заступником міністра генерал-майором Поперекою 4 квітня 1949 року.

У довідці зазначено, що керівники ОУН у своїй практичній діяльності приділяли значну увагу друкованій пропаганді, видаючи для цієї мети різноманітні брошури та листівки. При цьому органами МГБ було встановлено, що підпілля відчувало значні труднощі з придбанням необхідних для друку типографських матеріалів.

МГБ УРСР неодноразово зіштовхувалось з тим, що підпілля ОУН, намагаючись виготовити максимально можливу кількість листівок та інших друкованих видань, поряд із закупками в магазинах та на ринку необхідних для цього матеріалів, намагалось придбати їх через своїх легальних прихильників, які влаштовувалися на роботу у типографії та редакції газет. Користуючись безконтрольністю та неорганізованістю радянських державних установ, прихильники ОУН неодноразово крали із редакцій та типографій шрифти, папір, типографську фарбу тощо.

У листопаді 1948 року УМГБ по Рівненській області за приналежність до ОУН були заарештовані: коректор обласної газети «Червоний прапор» Кухарчук, співробітник Сідлер, друкарка Якимович та інші, всього — 5 осіб. У Кухарчука під час обшуку було вилучено типографський шрифт та 8 кг поліграфічних матеріалів. На допитах Кухарчук та інші зізналися, що вони систе-

²⁰ ГДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 77. — Арк. 12.

матично крали та передавали до підпілля типографський шрифт, папір і фарбу²¹.

1 листопада 1948 року УМГБ по Станіславській області був заарештований головний механік Станіславської типографії газети «Прикарпатська правда» Головенко, який за завданням оунівців систематично крав із типографії шрифт та передавав його спеціальному зв'язковому ОУН Є. Трачу, бухгалтеру гаража обласного комітету КП(б)У, котрий проживав легально. Під час арешту у Трача було вилучено 16 кг типографського шрифту та фарба. Таким чином, усього з типографії «Прикарпатської правди» було викрадено 25 кг шрифту та інші типографські пристрої²².

У м. Коршів Станіславської області прихильник ОУН В. Бабів за завданням підпілля ОУН викрав із районної типографії частину шрифту, який передав «хлопцям із лісу»²³.

У грудні 1948 р. УМГБ по Львівській області в м. Львові були заарештовані учасники ОУН С. Гудима, С. Гавришко, Ф. Жилінський та С. Сюстрик, які постачали підпілля ОУН типографським шрифтом і копіювальними апаратами. Ф. Жилінський, який у минулому був зв'язковим Львівського крайового проводу ОУН, утік з місця виселення та працював у типографії львівської обласної газети «Вільна Україна». У заарештованих було вилучено ротатор, набір шрифту та 100 примірників літератури, яка була відома МГБ антирадянською²⁴.

У лютому 1949 року в м. Поморяни Львівської області з типографії районної газети «Ленінська перемога» було викрадено 111 кг типографського шрифту та друкарська машинка. МГБ встановило, що ці речі були викрадені за завданням підпілля ОУН працівниками типографії С. Лисевичем, Я. Пуківським та В. Ярошем. Всі вони були заарештовані, визнали свою провину та зізналися про контакти з підпіллям ОУН²⁵.

У грудні 1948 р. — січні 1949 р. органами МГБ було виявлено та знищено дві підпільні типографії Золочівського окружного проводу ОУН.

²¹ ГДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 49. — Арк. 287.

²² Там само. — Арк. 287—288.

²³ Там само. — Арк. 288.

²⁴ Там само. — Арк. 288—289.

²⁵ Там само. — Арк. 289.

28 грудня 1948 р. під час проведення чекістсько-військової операції на хуторі Велин Заболотцівського району Львівської області був виявлений бункер. У ньому загинув керівник технічної ланки Золочівської окружного проводу ОУН 'Окріп' та його помічника. Чекістами було вилучено ротатор, типографську фарбу, велику кількість підпільної літератури та листівок²⁶.

14 січня 1949 р. чекістсько-військовий наряд МГБ у Підкаміньському районі Львівської області на околиці лісу в 4 км від с. Жарків виявив бункер з підпільниками ОУН, який одразу ж був блокований з усіх боків. На пропозицію здаватися підпільники відповіли активним збройним спротивом, але під час бою всі були вбиті. Серед убитих виявилися організаційний референт Золочівського окружного проводу ОУН Кирило Якимець-'Бескид', референт пропаганди цього проводу 'Мороз' та ще 4 підпільники. У бункері було виявлено та вилучено ротатор, 2 друкарські машинки, 200 кг літератури, 21 кулемет, 3 автомати, 1 гвинтівка, 6 пістолетів, 2000 набоїв²⁷.

У інформаційному повідомленні заступника завідуючого відділом партійних та комсомольських органів ЦК КП(б)У Ф. Ковалю від 19 січня 1949 р. на ім'я секретаря ЦК КП(б)У М. Хрущова повідомлялося, що в результаті недостатньої пильності з боку партійних керівників та співробітників МГБ в місті Львові тривалий час діяла молодіжна націоналістична організація «Борці за волю України», яка організувала свою типографію та видавала газету «Тризуб». Ця організація була виявлена та ліквідована УМГБ по Львівській області в листопаді 1948 року. Всього було заарештовано 9 її учасників.

Для видання газети один із учасників організації, Роман Чех, 1930 р. н., випускник Львівського ремісничого поліграфічного училища, використовував типографію філії Академії наук УРСР у м. Львові, де він працював²⁸.

Ще восени 1946 року Р. Чех встановив зв'язок із учасником ОУН з Магерівського району, який під чужим прізвиськом у Львові вчився на курсах водіїв. За його вказівкою Р. Чех проводив з

²⁶ ГДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 77. — Арк. 19.

²⁷ Там само — Арк. 20—21.

²⁸ Літопис УПА. Нова серія. — Київ; Торонто, 2003. — Т. 7. — С. 78—80.

молоддю бесіди з історії України, намагаючись створити гурток однодумців. Згодом йому вдалося залучити до роботи працівників типографії Академії наук Ярослава Теслю, 1930 р. н., Льва Савчука, 1931 р. н. та Степана Гриціва, 1931 р. н.²⁹

На слідстві було встановлено, що газета друкувалася вночі на лінотипній машині. Згодом на квартирі Р. Чеха була створена ще одна невелика типографія, у якій друкувалися антирадянські листівки³⁰. Шрифт для типографії протягом 1947 р. поступово брався із типографії філіалу Академії Наук. Надруковані листівки розповсюджувалися вночі на вулицях Львова та передавалися учням міських шкіл.

Під час арештів учасників цієї організації було вилучено 25 кг типографського шрифту, 6 кліше, 3 типографських валики, рамки для набору типографського шрифту, 10 кг типографського сплаву, 74 примірники газети «Тризуб» (№ № 1—5) та різні листівки³¹.

У інформаційному повідомленні секретаря Рівненського обласного комітету КП(б)У Фіалковського від 1 березня 1949 р. на ім'я секретаря ЦК КП(б)У Л. Мельникова повідомлялося, що 18 лютого 1949 р. у Рівненській області була виявлена та ліквідована типографія крайового проводу ОУН на ПЗУЗ. Окрім шрифту та іншого обладнання цієї типографії співробітники МГБ вилучили понад 90000 антирадянських листівок, патріотичної та націоналістичної літератури, в тому числі 7500 примірників антиколгоспної брошури на 11 аркушах, 6500 примірників листівки «За Самостійну Українську Соборну Державу» та 2200 примірників листівки «Клим Савур»³².

Судячи з усього, про цю ж типографію згадано і у звіті Рівненського обласного комітету КП(б)У від 20 квітня 1949 р. на ім'я секретаря ЦК КП(б)У Л. Мельникова. В документі вказано, що 17 лютого 1949 р. в с. Пітушків група охорони громадського порядку на чолі з І. Сивоком, проходячи через один з хуторів, вирішила провести огляд кількох підозрілих будинків. До будинку родини

²⁹ ГДА СБУ. — Ф. 71. — Акт 9. — Спр. 147. — Арк. 7—9.

³⁰ ГДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 49. — Арк. 287.

³¹ ГДА СБУ. — Ф. 71. — Акт 9. — Спр. 147. — Арк. 8—9.

³² Літопис УПА. Нова серія. — Київ; Торонто, 2003. — Т. 7. — С. 86—87.

Мельничуків їх не пустили. Тоді група насильно увійшла в будинок, і після ретельного обшуку знайшла в коридорі схрон, у якому виявилась типографія ОУН, багато листівок та книг, 1500 кілограмів чистого паперу, солдатські шинелі та гвितівка³³.

Знаючи, що підпільники часто вибирали місцем свого перебування важкодоступні місця в горах та лісах, у ті роки органи МГБ проводили активний розшук підпільних типографій у Карпатах. Наприклад, у березні—травні 1949 р. УМГБ по Станіславській області було проведено кілька операцій з розшуку типографії Станіславського окружного проводу ОУН. Під час цих операцій були заарештовані референт пропаганди Надвірнянського надрайонного проводу ОУН Дмитро Черевко-‘Промінь’, 1911 р. н., заступник керівника Надвірнянського надрайонного проводу ОУН Олексій Байдюк-‘Вернигора’, 1911 р. н. та вбиті друкарка референтури пропаганди Надвірнянського надрайонного проводу ОУН ‘Марія’, учасники охорони цього проводу ‘Ліщина’ та ‘Кармелюк’, коректор референтури пропаганди ‘Журба’. У процесі розшуку була виявлена та ліквідована типографія Карпатського крайового проводу ОУН та Станіславського окружного проводу ОУН, яка шифрувалася під назвами «Київ», «Київ—Львів», «Львів—Київ—Дрогобич», «Дрогобич—Станіслав—Чернівці» та «Станіслав». У цій типографії було вилучено 4 типографських станка для друкування брошур, 55 кг типографського шрифту, понад 5000 примірників брошур та інше майно³⁴.

У інформаційному повідомленні Львівського обласного комітету КП(б)У від 26 січня 1950 р. міститься інформація про те, що 14—15 січня 1950 року в м. Яворів Львівської області та прилеглих селах було проведено чекістсько-військову операцію з розшуку та ліквідації учасників ОУН. В операції брали участь 1250 солдатів військової частини Червоної армії № 69675 та два загони прикордонних військ МГБ УРСР. Під час операції одна із пошукових груп біля с. Чернилява Краковецького району Львівської області виявила 9 бункерів, в одному з яких знайдено підпільну типографію ОУН. З неї було вилучено 1 типографський станок, 50 кг типографського шрифту, ламповий радіоприймач, 1 пісто-

³³ Там само. — С. 132—133.

³⁴ ГДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 68. — Арк. 349—350, 358.

лет, близько 20000 аркушів підпільної літератури та листування інформаційного характеру, близько 40000 листівок, спрямованих проти виборів до Верховної Ради СРСР, запас їжі для 3—4 осіб на один місяць тощо³⁵.

У кінці 1949 — на початку 1950 р. Управлінням МГБ по Кам'янець-Подільській (нині — Хмельницькій) області була виявлена та ліквідована технічна ланка, яка обслуговувала окружний провід ОУН «Схід». 26 грудня 1949 р. у бункері було вилучено друкарську техніку, радіоапарати, велику кількість підпільної літератури, важливі документи та листівки, надруковані для розповсюдження на території області. Під час операції у вбитого керівника проводу ОУН «Схід» 'Гомона' та його бойовиків було вилучено зброю та набої³⁶.

У довідці УМГБ по Тернопільській області від 10 червня 1950 р. вказувалося, що на початку червня 1950 р. у Шумському районі Тернопільської області співробітниками УМГБ в одному з підземних бункерів було вилучено типографію ОУН. Це був портативний типографський станок, виготовлений на одному з радянських заводів в період Другої світової війни для партизанських загонів, які діяли в німецькому тилу. Станок був пристосований для виготовлення стереотипів та друкування листівок. До нього була докладена спеціальна інструкція українською мовою, яка, ймовірно, була перекладена з російської мови. Зі станком зазвичай працювали двоє підпільників: один змазував кліше або текстовий набір у станку фарбою, а другий накладав на нього папір та прокочував його валиком через станок. Після цього перший співробітник знімав з кліше надрукований текст та знову наносив фарбу на шрифту і т. д.

Окрім шрифту, у типографії було вилучено 16 стереотипів, виготовлених із спеціального типографського сплаву за допомогою залізного шрифту з того ж самого типографського станка, на якому друкувались листівки³⁷.

У зв'язку із невпинним переслідуванням з боку органів МГБ матеріальна база підпілля ОУН поступово погіршувалася. У

³⁵ Літопис УПА. Нова серія. — Київ; Торонто, 2003. — Т. 7. — С. 310—311.

³⁶ ГДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 74. — Арк. 19.

³⁷ Там само. — Т. 7. — Арк. 166—167.

1950—1954 рр. у підпіллі для розмноження необхідних документів переважно використовували друкарські машинки. Однак деякі друкарні все ще функціонували.

Значна кількість підпільної літератури ОУН друкувалася підпільниками Карпатського крайового проводу ОУН. Варто навести лише один приклад. 30 листопада 1951 року в Болехівському лісі неподалік від с. Тура-Велика Станіславської області чекістсько-військова група виявила бункер, де переховувались учасники Калуського окружного проводу ОУН. Коли чекісти спробували відкрити бункер, керівник референтури пропаганди Калуського окружного проводу ОУН Богдан Бацян-‘Жук’ (він же ‘Тарас’, ‘Ромко’), комендант його охорони ‘Полтавець’, бойовик ‘Михайло’ та друкарка окружного проводу ‘Ірка’, не бажаючи здаватися живими, перестрілялись. З бункеру було вилучено типографію ОУН, до 50 кг типографського шрифту, чотири радіоприймачі, 3 автомати, 2 гвинтівки, 3 пістолети, набої та велику кількість підпільної літератури³⁸.

Підводячи підсумки, варто зауважити, що діяльність підпілля ОУН у 1944—1954 рр. було спрямоване на здобуття Україною державної незалежності, тобто боротьба велася за справедливі цілі. Протистояння між ОУН та радянською владою відзначалося непримиримістю та жорстокістю, через що було пролито багато крові, в тому числі і зовсім ні в чому не винних людей. Саме через це у суспільстві і досі немає єдності поглядів як на діяльність ОУН, так і на радянський період в історії України.

Діяльність типографій ОУН є однією із цікавих сторінок вітчизняної історії, яка показує, що українські підпільники проводили боротьбу проти радянської влади не лише за допомогою зброї, але і за допомогою друкованого слова.

Зважаючи на потужний ідеологічний тиск з боку радянської влади на населення та заборону вільного друкованого слова в СРСР, видання ОУН поряд із закордонними радіопередачами стали альтернативним джерелом інформації для громадян, які хотіли знати правду про становище в Україні і СРСР.

Незважаючи на вкрай несприятливі умови підпіллю ОУН вдалося у 1944—1951 рр. порівняно непогано налагодити друк укра-

³⁸ ГДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 77. — Арк. 355.

їнської патріотичної та націоналістичної літератури. Підпільна література в основному друкувалася за допомогою примітивних типографій, різьграфів та друкарських машинок. Багато видань мали гарне художнє оформлення, оскільки в підпіллі перебували добре підготовані художники. Зокрема, випускник Варшавської академії мистецтв, член крайового проводу ОУН на Північно-західних українських землях Ніл Хасевич-‘Зот’ не лише сам ілюстрував видання ОУН, але й навчив низку підпільників, як це робити, створивши власну підпільну школу.

Варто відзначити, що серйозні підпільні видання — переважно брошури — друкувалися великими накладками, часто понад 1000 примірників, а листівки — кілька десятків тисяч примірників. Це слід вважати непоганими показниками.

Взагалі ж в умовах СРСР, де використання типографічної техніки без відому держави було заборонено, досягнення ОУН у видавничій та пропагандистській роботі можна вважати унікальними.

Керівники ОУН намагалися налагодити випуск літератури для всіх прошарків українського суспільства, щоб кожен українець міг у доступній формі ознайомитися з правдивою інформацією про тогочасне становище в Україні. Для дітей шкільного віку видавалися журнали «Малі друзі» та «Українські діти». Для юнаків — журнали «Юнак», «На чатах», «Молодий революціонер», інші брошури та листівки. Для українців з Наддніпрянщини було видано низку брошур і листівок про становище України в СРСР з закликами до єдності східних і західних українців у боротьбі за власну незалежність. Окремі тематичні брошури та листівки спрямовувалися до різних соціальних груп населення: селян, робітників, колгоспників, жінок, працівників радянських партійних і державних установ, молоді, комсомольців і піонерів і т. д. Таким чином видавнича діяльність ОУН була спрямована на охоплення всього українського суспільства з метою його консолідації у боротьбі за створення самостійної Української держави.

Збереглися свідчення про те, що підпільні видання ОУН користувалися значним попитом у тих громадян, які шукали правдивої інформації про стан в СРСР. Варто відзначити, що українці з Наддніпрянщині, які приїжджали у Галичину, щоб працювати в місцевій адміністрації, також ознайомлювалися з підпільною літературою ОУН і висловлювали свій подив тим, що підпілля у

таких важких умовах зуміло на серйозному рівні налагодити не лише популярні, але й наукові видання, де розглядалися найрізноманітніші питання.

У свою чергу органи радянської влади з кожним роком посилювали боротьбу з українським національно-визвольним рухом, намагаючись не допустити його поширення. Провідну роль у боротьбі з ОУН відігравали МВД та МГБ УРСР. Учасникам ОУН ставало дедалі важче виготовляти літературу через брак технічних засобів та переслідування. У підпіллі зменшувалась кількість ротаторів та типографських машин, з кінця 1940-х рр. більшість документів друкувалися на звичайних друкарських машинках з використанням копіювального паперу. До 1954 р. практично всі типографії ОУН були виявлені та ліквідовані. Проте вціліла підпільна література і далі поширювалася серед населення, її переховувала та читала молодь, у першу чергу — учні та студенти.

На нашу думку, найважливішим наслідком пропагандистської роботи ОУН слід визнати те, що ідеї, які вміщувалися у підпільній літературі, продовжували поширюватися серед українського народу і після розгрому організованого підпілля. Отже, пропаганда ОУН зуміла розповсюдити серед населення ідею незалежності України. Навіть надзвичайно потужна радянська ідеологічна система не змогла стерти її з пам'яті людей.